

سازوکارهای رفع تحریم‌های یک‌جانبه با امکان‌سنجی ظرفیت‌های حقوقی سازمان تجارت جهانی؛ مطالعه موردی جمهوری اسلامی ایران

سرور مرتضوی • دانشجوی دکتری حقوق بین‌الملل، دانشکده تمدن و مطالعات جهان، واحد تهران جنوب، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.
soroor.mortazavi@iau.ac.ir

سیامک عموزیدی • استادیار، گروه حقوق بین‌الملل، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران.
s.amoozeidi@khu.ac.ir (نویسنده مسئول)

عاطفه امینی‌نیا • استادیار، گروه حقوق بین‌الملل، دانشکده حقوق، واحد تهران مرکز، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.
a.amininia@iauctb.ac.ir

چکیده

ضمانت اجرای تعهدات بین‌المللی، نیازمند کارآمدترین سازوکارهای اجباری بین‌المللی است که بتواند قدرتمندترین کشورهای توسعه یافته را ملزم به اجرای تعهدات خود نموده و بازدارندگی اساسی برای جلوگیری از اعمال یک‌جانبه دولت‌ها نسبت به سایر متعهدین ایجاد نماید. سازمان تجارت جهانی (WTO) با کارآمدی نسبتاً مناسب، از سال ۱۹۹۵ تاکنون با مکانیسم حل و فصل اجباری اختلافات درون‌سازمانی، نشان داده است واجد یک رویکرد چندجانبه‌گرایی علیه یک‌جانبه‌گرایی‌های متخلفانه بوده و می‌تواند از بازدارندگی‌های معاهده‌ای و ظرفیت‌های این سازمان برای رفع تحریم‌های اقتصادی و تجاری علیه اعضا استفاده کرد؛ لذا عضویت در این سازمان برای دولت‌هایی همچون جمهوری اسلامی ایران که هدف تحریم‌های گسترده قرار گرفته، یک فرصت قابل‌تأمل است. در این مقاله که با روش توصیفی تحلیلی و با هدف «شناسایی ظرفیت‌های سازمان تجارت جهانی برای رفع تحریم‌های یک‌جانبه تجاری از طریق عضویت در این سازمان» سامان یافته، پس از شناسایی ظرفیت‌های حقوقی این سازمان، سازوکارهای اجرایی، ضمانت اجرا و ظرفیت‌های شناسایی شده، این نتیجه حاصل گردیده که، وجود اصل دولت کامله‌الوداد و رکن حل و فصل اختلاف می‌تواند به عنوان یک ابزار بازدارنده و ظرفیت حقوقی برای به چالش کشیدن عضو خاطی در اقدامات یک‌جانبه علیه اعضا مورد استفاده قرار گیرد، و از طرفی، مفاد موافقت‌نامه‌های چندجانبه در موضوعات مختلف در چارچوب نظام معاهداتی، دولت‌ها را در نقض تعهدات خود با محدودیت‌هایی روبرو می‌کند که علاوه بر تسهیل روابط تجاری، می‌تواند موجبات رفع موانع تجاری را نیز فراهم آورد.

واژگان کلیدی: سازمان تجارت جهانی، تحریم اقتصادی، رفع تحریم، اصل دولت کامله‌الوداد.

مقدمه

توسعه و رشد اقتصادی در تجارت بین‌المللی، منجر به شکل‌گیری یک نظام اقتصادی به هم وابسته جهانی گردیده (پورنوری و همکاران، ۱۳۹۹: ۹۱) که آزادسازی تجارت با عضویت در سازمان تجارت جهانی (WTO) به مثابه ابزاری برای دسترسی به اعتبار در جامعه بین‌المللی نگریسته می‌شود (فتیحی و همکاران، ۱۳۹۷: ۱۰۸). واژه توسعه به مفهوم رشد تدریجی در جهت قدرتمندتر شدن و حتی بزرگتر شدن یک موجودیت است، که دولت‌ها و سازمان‌های بین‌المللی، بازیگران اصلی آن بشمار می‌روند (زمانی و قاسمی، ۱۴۰۱: ۱۸۴). در این میان سازمان تجارت جهانی^۱ به عنوان جایگزین گات^۲، با ۱۶۶ عضو^۳، نمونه‌ای از نظم‌های پیش‌بینی شده در عرصه اقتصاد بین‌الملل است (فلاحی و جوادی ارجمند، ۱۳۹۶: ۱۷۰) که اعضای خود را متعهد به رعایت قوانین رفتاری سازمان و تعهد فردی برای کاهش موانع تجاری می‌کند^۴ (Julia, 2006: 484). که بیش از ۹۵/۹۹ درصد از تجارت جهانی را به خود اختصاص داده است (شمولی و یعقوبی، ۱۳۹۸: ۱۲۱).

در چارچوب سیستم برتون وودز^۵، سازمان تجارت جهانی یکی از پایه‌های جهانی شدن به ویژه در حوزه اقتصاد بشمار می‌رود و کشورهای عضو WTO تلاش می‌کنند برای تسریع روند جهانی شدن و استفاده از منابع آن، این سازمان را توسعه داده و جایگاهش را ارتقاء بخشند (موسوی دهموردی و

1 - World Trade Organization (WTO).

2 - General Agreement on Tariffs and Trade (GATT).

3 - https://www.WTO.org/english/theWTO_e/whatis_e/tif_e/org6_e.htm

۴ - در یک رویکرد انتقادی؛ لازم به توضیح است که مبنای فعالیت گات به صورت «power base» یا قدرت محور بود. که با هدف آزادی تجارت و تجارت عادلانه فاصله داشت. که برای نظام مند کردن تجارت، سازمان تجارت جهانی تاسیس گردید که بر مبنای «law base» می‌باشد.

5 - Bretton Woods system.

بزرگی، ۱۳۹۶: ۱۶۶). بخصوص اینکه سازمان تجارت جهانی مانیفست خود را به سمت «امنیت ملی و اقتصادی»، «کاهش فقر» و «پایداری محیط زیست» سوق داده است.^۱ در نتیجه، عضویت در سازمان تجارت جهانی، با توجه به بازدارندگی معاهده‌ای، می‌تواند یک فرصت برای کشورهای در حال توسعه و درگیر با تحریم‌های تجاری با آثار اقتصادی به شمار می‌رود. چرا که رفع موانع تجارت خارجی یکی از مهمترین اهداف مقرر در مقدمه موافقتنامه تاسیس سازمان تجارت جهانی است (ضیایی بیگدلی و صلحی، ۱۳۹۹: ۱۸۲).

در این میان جمهوری اسلامی ایران، با دارا بودن منابع بسیار غنی از هر حیث، بیش از نیم قرن است با تحریم‌های یک‌جانبه^۲ و چندجانبه بین‌المللی تحت فشار مضاعف بوده و در اسارت یک‌جانبه گرای‌های بین‌المللی قرار گرفته است. به طوری که تحریم‌های تجاری بر شاخص‌های اقتصاد پر رونق ایران به منزله پیش نیازها و ضرورت‌های امنیت اقتصادی و توسعه انسانی تاثیر منفی گذاشته (رجیبی،

^۱ - World Trade Report 2023.

^۲ - تحریم‌ها علاوه بر اینکه بصورت اولیه یا ثانویه اعمال می‌شوند؛ ممکن است در دسته‌های مختلفی مانند تحریم‌های اقتصادی و تجاری، از جمله تحریم‌های تسلیحاتی و محدودیت‌های کالاهای خاص مانند نفت، گروهبندی شوند. آنها ممکن است بخش‌های خاصی از صنعت، مانند صنعت کشتیرانی را هدف قرار دهند. آنها ممکن است ماهیت دیپلماتیک داشته باشند و نمایندگی دیپلماتیک را محدود کنند. و ممکن است شامل تحریم‌های ورزشی، فرهنگی و همچنین ممنوعیت سفر باشند. یا محدودیت در ارائه خدمات مالی، از جمله ارائه بیمه، و خدمات بانکی. از منظر اصول تجارت بین‌الملل، هرگونه تحریم به منزله دخالت دستوری در تجارت آزاد است و موجب انحراف تجاری می‌گردد. انحراف تجاری دارای هزینه است و هزینه آن را اغلب دو طرف متحمل می‌شوند. ممنوع کردن واردات یا خودداری از صادرات به یک کشور موجب می‌شود که واردات و صادرات با هزینه بیشتری صورت گیرد. از همین رو گفته می‌شود که هدف اعمال کنندگان تحریم همانا افزایش هزینه‌های تجاری و انحراف تجاری در کشور هدف است. البته هزینه تحریم در کشورهای درگیر و بنا بر رشته و بخش مشمول تحریم متفاوت است. در تحریم مالی، کشور اعمال‌کننده تحریم از انجام معاملات مالی، نقل و انتقال پول و سرمایه‌گذاری خودداری می‌کنند و با استفاده از نفوذ خود در موسسات مالی بین‌المللی هرگونه رابطه مالی یا مساعدت‌های فنی را مختل می‌کند که ارتباط مستقیم با تجارت آزاد دارند.

۱۴۰۱: ۱۴۹) و اقتصاد ایران ناشی از تحریم‌های یک‌جانبه آمریکا متأثر ارزیابی می‌شود^۱ (Sashi & Kautilya, 2019: 202) که وضعیت فعلی در زمان نگارش این مقاله نیز گویای همین واقعیت است؛ لذا با این چالش اساسی مواجه هستیم که باید برای رهایی از وضعیت فعلی، راه حل اساسی برای رفع تحریم‌های یک‌جانبه تجاری^۲ شناسایی کنیم.

در بحث پیشینه عنوان مقاله؛ در بین پژوهش‌های انجام یافته؛ مقاله «تحریم‌های فراسرزمینی ایالات متحده در ارتباط با ایران و سازگاری آن با قواعد سازمان جهانی تجارت» (پیری و سهرابی، ۱۳۹۹: ۱۵۴۵-۱۵۶۵)؛ آنچه در متن و نتیجه‌گیری به آن پرداخته شده؛ تماماً به مغایر بودن تحریم‌های فراسرزمینی ایالات متحده آمریکا با برخی کلیات و بدیهیات اصول گات (۱۹۹۴) به ویژه ماده ۲۱ بوده و مقاله حاضر رویکرد انتقادی از رفتار ایالات متحده آمریکا دارد؛ که به برخی پرونده‌های مطروحه و اعتراض دولت‌ها نیز اشاره شده است. در واقع هدف اصلی نگارندگان صرفاً سیاسی جلوه دادن تحریم‌های ایالات متحده آمریکا علیه دولت‌ها را نشان می‌دهد. و به ظرفیت‌های سازمان تجارت جهانی از جمله موافقت‌نامه تاسیس (خاصه بند ۴ ماده ۱۶) و سایر ظرفیت‌های حقوقی پرداخته است.

^۱ - لازم به توضیح است دایره شمول این مقاله نسبت به همه تحریم‌ها نیست و تحریم‌های شورای امنیت و غیر تجاری مستثنی می‌باشند؛ و هدف نهایی برجسته کردن بازدارندگی نظام معاهده‌ای نسبت به اعضای سازمان تجارت جهانی از اقدامات یک‌جانبه می‌باشد.

^۲ - لازم به توضیح است؛ با توجه به صلاحیت سازمان تجارت جهانی در موضوعات تجاری؛ دامنه شمول تحریم‌هایی که موضوع مقاله حاضر می‌باشد، صرفاً تحریم‌های تجاری بوده که دارای آثار اقتصادی می‌باشند. و تحریم‌های غیر تجاری (از جمله حوزه نفت و گاز و بانکی و... که نهاد تخصصی مخصوص خود دارند) و شورای امنیت در تمامی حوزه‌ها (حتی تجاری) خارج از هدف این مقاله است.

نظر به ظرفیت‌های حقوقی سازمان تجارت جهانی به ویژه ظرفیت حقوقی بند ۴ از ماده ۱۶ موافقتنامه تاسیس^۱ که اعضا را موظف می‌کند از عدم وجود هرگونه تعارض بین حقوق ملی (سیاست ملی) و حقوق WTO اطمینان حاصل کنند؛ به نحوی که حتی حقوق بالادستی از جمله قانون اساسی هم نمی‌تواند بهانه‌ای برای نقض تعهدات ناشی از موافقتنامه‌های سازمان تجارت جهانی باشد (ون دن بوش و پرووست، ۱۴۰۰: ۵۱)؛ و از طرفی با تمرکز بر تلاش جمهوری اسلامی ایران برای عضویت در سازمان تجارت جهانی از سال ۱۹۹۳ (فاخری، ۱۴۰۰: ۲۴۹) و علیرغم بیش از ۲۰ بار شکست مذاکرات عضویت در شورای عمومی سازمان به دلیل ایجاد موانع و بن بست‌های غیر حقوقی ایالات متحده آمریکا (Amoozeidi, 2017: 15)؛ در این مقاله سعی شده با در نظر گرفتن چالش‌ها و مشکلات پیش آمده برای کشور ایران ناشی از یک‌جانبه‌گرایی برخی کشورها از جمله تحریم‌های یک‌جانبه تجاری آمریکا؛ علیرغم علم به موانع عضویت ایران در WTO^۲ و شرایط کنونی شدت تنش‌ها بعد از جنگ ۱۲ روزه

¹ - https://www.WTO.org/english/docs_e/legal_e/04-WTO.pdf

^۲ - عوامل سیاسی به ویژه اختلافات جمهوری اسلامی ایران با اعضای کلیدی سازمان تجارت جهانی (آمریکا و اتحادیه اروپا) و تحریم‌هایی که به بهانه انرژی هسته‌ای، حمایت از تروریسم، نقض حقوق بشر و عدم تصویب لوایح چهارگانه (در چارچوب توصیه‌های FATF) اعمال کرده‌اند، بزرگترین مانع برای ایجاد اجماع در شورای عمومی سازمان تجارت جهانی برای الحاق است (هرچند که مسئله لوایح چهارگانه در نیمه دوم سال ۱۴۰۴ حل شده است). اما برخی چالش‌های حقوقی خارجی و داخلی دیگری نیز وجود دارد که الحاق به سازمان تجارت جهانی را با مشکل مواجه می‌کند. از جمله چالش‌های حقوقی داخلی، اصول موجود در قانون اساسی؛ موانع حقوقی مرتبط با حقوق مالکیت معنوی؛ موانع حقوقی موجود در قوانین و مقررات بیمه؛ موانع حقوقی موجود در قوانین و مقررات ارزی؛ موانع حقوقی موجود در قوانین و مقررات مالیاتی؛ موانع حقوقی موجود در قوانین و مقررات گمرکی؛ موانع حقوقی موجود در قوانین و مقررات صادرات و واردات (ملائکه پوروشتری و حمید، ۱۳۹۷: ۱۳۴). که می‌بایست در صورت الحاق به سازمان تجارت جهانی طبق بند ۴ از ماده ۱۶ موافقتنامه تاسیس، از انطباق تمامی قوانین داخلی خود با مقررات موافقتنامه‌های سازمان اطمینان حاصل کند. البته ناگفته نماند؛ در بهمن ماه ۱۳۸۳، از طریق جلسات بین جمهوری اسلامی ایران و EU3 (سه کشور اروپایی آلمان، فرانسه و انگلیس)، ایالات متحده آمریکا موافقت کرد که اعتراض خود به پیوستن ایران به سازمان جهانی تجارت را کنار بگذارد. سرانجام در ۵

(۱۴۰۴)؛ مرتفع کردن برخی یک‌جانبه‌گرایی‌ها را با پیوستن احتمالی به سازمان تجارت جهانی امکان‌سنجی و به عنوان یک پژوهش کاربردی تقدیم جامعه علمی شود. در واقع قصد بر آن است تا از طریق شناسایی ظرفیت‌های یک سازوکار چندجانبه بین‌المللی (WTO) به چالش‌های یک‌جانبه‌گرایی برخی دولت‌ها علیه ایران یا سایر اعضای آن سازمان پرداخته شود؛ لذا در این مقاله با روش توصیفی تحلیلی (با بررسی اسناد بعد از تاسیس سازمان، توصیف ظرفیت‌ها، بررسی اجمالی چند پرونده موردی، چالش استثنائات امنیتی) ابتدائاً ظرفیت‌های حقوقی سازمان تجارت جهانی برای مقابله با یک‌جانبه‌گرایی شناسایی و سپس مکانیسم و ضمانت‌های اجرایی آن صرفاً از دیدگاه حقوق بین‌الملل اقتصادی مورد بررسی مختصر قرار گیرد.

۱. چارچوب نظری

از اصول بنیادی و مهم سازمان تجارت جهانی لغو کلیه تبعیض‌های تجاری بین اعضای سازمان می‌باشد که در موافقت‌نامه‌های چندجانبه سازمان تجارت جهانی به ویژه در ماده ۱^۱ موافقت‌نامه عمومی تعرفه و تجارت (گات ۱۹۹۴)، بند یک از ماده ۲^۲ موافقت‌نامه عمومی راجع به تجارت خدمات (گاتر)

خرداد ۱۳۸۴، از طریق تصمیمی که در شورای عمومی WTO اتخاذ شد، ایران وضعیت ناظر را در WTO دریافت کرد. همچنین یک گروه کاری (Working Group) برای بررسی درخواست ایران برای پیوستن به WTO تشکیل شد (Amoozeidi, 2017: 57).

اما با توجه به موانع غیرحقوقی ایالات متحده، رییس گروه کاری منصوب نشد و لذا اساساً این گروه فرصت شروع به کار پیدا نکرد.

1 - "With respect to customs duties and charges of any kind imposed on or in connection with importation or exportation or imposed on the international transfer of payments for imports or exports, and with respect to the method of levying such duties and charges, and with respect to all rules and formalities in connection with importation and exportation, and with respect to all matters referred to in paragraphs 2 and 4 of Article III, any advantage, favour, privilege or immunity granted by any contracting party to any product originating in or destined for any other country shall be accorded immediately and unconditionally to the like product originating in or destined for the territories of all other contracting parties". Article 1 (GATT 1994).

2 - "With respect to any measure covered by this Agreement, each Member shall accord immediately and unconditionally to services and service suppliers of any other Member treatment

و ماده ۴^۱ موافقت نامه راجع به جنبه‌های تجاری حقوق مالکیت فکری (تریپس) به صراحت پیش بینی شده و بر آن تاکید شده است. این اصل یکی از مهمترین ظرفیت‌های سازمان تجارت جهانی است که می‌تواند مانع یک‌جانبه‌گرایی یک دولت عضو نسبت به سایر اعضای سازمان تجارت جهانی می‌شود. و در حداقل شرایط می‌تواند مانع وضع تحریم‌های ثانویه علیه دولت عضو شود.

همانگونه که در زمان وضع قانون فراسرزمینی داماتو کندی ۱۹۹۶ (۱۴ مرداد ۱۳۷۵) توسط ایالات متحده آمریکا که متخلفین از آن مقررات با هر تابعیتی در هر کجا که توافقی منعقد کرده باشند را از هرگونه تجارت با آمریکا و اتباع و شرکت‌های آن محروم و عملاً حقوق بیگانگان در قلمرو ایالات متحده را نیز از آنان سلب نمود؛ با واکنش برخی اعضای سازمان تجارت جهانی به ویژه اتحادیه اروپا مواجه شد که همان زمان مخالفت خود را با اجرای این گونه قوانین فراسرزمینی با تصویب قطعنامه (96 /C 332/01) مورخ ۲۵ اکتبر ۱۹۹۶ (۴ آبان ۱۳۷۵) در پارلمان اروپا ابراز کرد (زمانی و فرهمندزاد، ۱۴۰۰: ۱۶). به نحوی که در پاراگراف چهارم از مقدمه آن آمده است «با اعتقاد به اینکه رشد اقتصادی تا حد زیادی مبتنی بر آزادی تجارت خارجی است. و با توجه به اینکه در تجارت خارجی، آزادی تجارت و انصاف از موارد مهمی است که در موافقتنامه WTO تأیید شده است^۲». و از طرفی با توجه به اعطای معافیت‌های تحریمی به برخی شرکای تجاری با مسئله نقض اصل دولت‌های

no less favourable than that it accords to like services and service suppliers of any other country". Article 2 (1), (GATS 1994).

¹ - With regard to the protection of intellectual property, any advantage, favour, privilege or immunity granted by a Member to the nationals of any other country shall be accorded immediately and unconditionally to the nationals of all other Members. Article 4, (TRIPS).

² - Council Resolution of 25 October 1996 on the simplification and rationalization of the Community's customs regulations and procedures, p: 4.

کامله الوداد^۱ مندرج در ماده یک گات (۱۹۹۴) مواجه شد که می‌بایست هر امتیاز تجاری که به هر یک از طرفین اعضای سازمان تجارت جهانی می‌دهد، به همه اعضا (شرکای تجاری) نیز چنین امتیازی را در نظر بگیرد. هر چند که اقدام اتحادیه اروپا در قطعنامه تصویبی، اعتراض رسمی به کلیات قانون داماتو کندی ایالات متحده آمریکا بود (Julia Schmidt, 2022: 72). «ریشه و منشأ اصل دولت‌های کامله الوداد، در نظام فئودالی قرون ۱۱ تا ۱۳ میلادی است که اعیان، امتیازاتی یکسان به بازرگانان شهرهای مختلف خارجی اعطا می‌کردند. بعد از قرن پانزدهم، کشورها برای دچار نشدن به وضع نامساعد بازارهای کشورهای همسایه، رفتار دولت‌های کامله الوداد، با ایده برابری میان حاکمیت‌های مستقل را مطرح کردند. عبارت «دولت‌های کامله الوداد»، برای اولین بار، در اواخر قرن هفدهم میلادی ظهور کرد و با گسترش تجارت میان کشورهای اروپایی، استفاده از رفتار دولت‌های کامله الوداد در معاهدات دوجانبه تجاری افزایش یافت» (زمانی و راشدی، ۱۳۹۳: ۴۰-۳۹).

۲. ظرفیت‌های حقوقی سازمان تجارت جهانی برای رفع یا بازدارندگی از اقدامات یک‌جانبه

شناسایی اصول و ظرفیت‌های اساسی سازمان تجارت جهانی به نوعی زیربنای این سازمان محسوب می‌شوند که موضوع سوال اصلی مقاله حاضر می‌باشد. شکل‌گیری سازمان تجارت جهانی همانگونه که در مقدمه نیز اشاره گردید، به سلف خود یعنی گات (۱۹۴۷)^۲ باز می‌گردد (زبردست، ۱۴۰۱: ۳). موافقتنامه‌های سازمان تجارت جهانی عمدتاً در سه حوزه اصلی تجارت کالا (موافقتنامه عمومی تعرفه

^۱ - Most-Favored-Nation Clause.

^۲ - لازم به ذکر است، گات (۱۹۴۷) به جهت فقدان سند تاسیس توسط برخی کشورها صرفاً به صورت دوفاکتو شناسایی شده بود و از سال ۱۹۴۷ تا ۱۹۹۴ تسهیلاتی را از طریق دوره‌های هشتگانه مذاکرات تجاری بین کشورها در رابطه با تجارت جهانی فراهم نمود.

و تجارت: گات^۱ (۱۹۹۴)؛ تجارت در خدمات (توافقنامه عمومی تجارت در خدمات^۲: GATS) و حقوق مالکیت معنوی (جنبه های مربوط به تجارت حقوق مالکیت معنوی: TRIPS^۳) تقسیم و بیش از ۱۲ موافقتنامه دیگر در خصوص جنبه های متفاوت تجارت کالا و سیستم حل و فصل به سند تاسیس سازمان تجارت جهانی ضمیمه گردیده اند (Amoozeidi, 2017: 15). اما آنچه هدف مقاله حاضر را محقق می کند، پرداختن به ظرفیت های اساسی این سازمان برای بازدارندگی یا رفع اقدامات (تحریم های) یک جانبه می باشد که به عنوان ابزار حقوقی در راستای رفع موانع تجاری برای وادار کردن کشورها به تغییر رفتار خود به عنوان جایگزینی برای اقدامات قدرت محور سیاسی یا نظامی به هنگام بروز اختلافات بین المللی به کار گرفته می شوند (Larch. et al, 2024, 2)؛ که در ادامه به بررسی ظرفیت های موجود می پردازیم.

ضمانت آزادی تجارت، یکی از اصول اساسی حاکم بر سازمان تجارت جهانی می باشد. اصل آزادی تجارت بر این مبنا استوار است که اقتصاد جهانی در مجموع از آزادی های تجاری در مقایسه با ایجاد محدودیت های تجاری بیشتر سود می برد (شیروی، ۱۴۰۱: ۱۰۰)؛ در چارچوب اصل آزادی تجارت، کشورها این فرصت را دارند با تمرکز در تولید و صادرات، منابع و خدماتی که در آن مزیت کافی دارند به ارز معتبر جهانی تبدیل و نسبت به واردات کالاها و خدماتی که در تولید آنها منابع کافی ندارند اقدام کنند. یا با توجه به اینکه گسترش روزافزون تحریم های اقتصادی مستلزم اقدامات موثر ضد تحریمی برای حفاظت از منافع اقتصادی و سیاسی است (Yang Ye & Qingpeng Zhang, 2024: 8) اصل

1 - General Agreement on Tariffs and Trade: GATT 1994.

2 - General Agreement on Trade in Services: GATS.

3 - Trade Related Aspects of Intellectual Property Rights: TRIPS.

آزادی تجارت در سازمان تجارت جهانی ظرفیتی قابل تامل برای رفع یا محدود کردن موانع تجاری موجود در سطح بین‌المللی تلقی می‌شود.

از این رو، ایجاد هر نوع مانع تجاری غیر از وضع تعرفه گمرکی از سوی سازمان تجارت جهانی ممنوع بوده و طبق ماده ۱۱ گات ۱۹۹۴ هیچ یک از اعضا حق ندارند به جز تعرفه‌های گمرکی محدودیت‌های دیگری نسبت به واردات یا صادرات کالاها اعمال کنند (شیروی، ۱۴۰۱: ۱۰۱). که اقدام اخیر (۱۴۰۴) رئیس‌جمهور ایالات متحده آمریکا در اعمال تعرفه‌های گمرکی به ۵۷ کشور طی فرمان اجرایی ۱۴۲۵۷ مورخ ۱۳ فروردین ۱۴۰۴ (پیوست یک) نیز در راستای ماده ۱۱ موافقتنامه تعرفه و تجارت (گات^۲ ۱۹۹۴) بوده که با عنوان «کمک به تنظیم واردات با تعرفه متقابل برای اصلاح رویه‌های تجاری که به کسری‌های تجاری بزرگ و پایدار سالانه کالاهای ایالات متحده» ابلاغ کرده است. نکته قابل توجه اینکه در این فرمان اجرایی، رئیس‌جمهور آمریکا، اقدامات دولت را به شرح صفحه ۱۵۰۴۲ (فرمان اجرایی) مطابق با سیاست‌ها و تعهدات ایالات متحده در سازمان تجارت جهانی توجیه کرده است. هرچند که این اقدام مورد انتقاد برخی اعضای جامعه بین‌المللی از جمله رئیس‌کمیسیون اروپا گردید. اما ناگفته نماند که این اقدام ایالات متحده آمریکا نیز با واکنش برخی کشورهای عضو WTO از جمله چین^۳ و کانادا^۴ مواجه گردید که اقدام به طرح دعوی در WTO نیز کرده‌اند. که همین هم‌ترازی

1 - <https://www.govinfo.gov/content/pkg/FR-2025-04-07/pdf/2025-06063.pdf>. P: 15049-15050.

2 - General Agreement on Tariffs and Trade (GATT 1947).

3 - DS638 , DS633.

4 - DS637 , DS636 , DS635 , DS634.

و اقدامات با تعهدات معاهده‌ای بیانگر ظرفیت حقوقی سازمان تجارت جهانی برای مقابله با رویکردهای یک‌جانبه‌گرایی می‌باشد.

۳. ظرفیت‌های معاهده‌ای سازمان تجارت جهانی

۱.۳. ظرفیت‌های موافقتنامه تاسیس^۱

با امضای موافقتنامه مراکش، سازمان تجارت جهانی به عنوان یک سازمان بین‌المللی قانونی معرفی شد که وظایف، ساختار، دبیرخانه، رویه‌های بودجه، تصمیم‌گیری، الحاق، لازم‌الاجرا شدن، خروج و سایر مقررات آن مشخص گردید (Cathleen D and Rachel F, 2021: 12). هرچند که از نظر اقتصاد سیاسی، سازمان تجارت جهانی و گات سازمان‌های بین‌المللی کاملاً متفاوتی هستند (Richard Baldwin, 2016: 108).

همانگونه که در بند یک از ماده ۳ موافقتنامه تاسیس ذکر شده است. از وظایف مهم سازمان تجارت جهانی، اجرا و تسهیل موافقتنامه‌های منعقد شده بین اعضا می‌باشد. اما یکی از ظرفیت‌هایی که سازمان تجارت جهانی برای رفع موانع و مشکلات اعضا فراهم کرده، امکان مذاکره اجباری اعضا با یکدیگر است. بند ۲ از ماده ۳ موافقتنامه تاسیس مقرر می‌دارد «سازمان تجارت جهانی امکان مذاکره بین اعضای خود را در مورد روابط تجاری چندجانبه آنها در موضوعاتی که تحت موافقتنامه‌های ضمیمه موافقتنامه تاسیس باشد را فراهم خواهد کرد». در تحلیل این سازوکار باید گفت، مذاکره یکی از کاربردی‌ترین ابزارهای حل و فصل مسالمت‌آمیز اختلافات بین‌المللی می‌باشد که در بند یک از ماده ۳۳ منشور ملل

^۱ - Agreement Establishing the World Trade Organization.

متحد نیز بر آن تاکید شده است. با این امکان دولت‌ها به منظور اجتناب از طرح دعاوی متعدد، ترجیح می‌دهند اختلافات را در چارچوب مذاکرات سازمان محور حل و فصل و دستیابی به منافع و مطالبات خویش را در همین مسیر دنبال کنند.

بند یک از ماده ۴ موافقتنامه تاسیس نیز از ظرفیتی صحبت می‌کند که می‌تواند برای اعضا و رویه سازمان تصمیم‌گیری نماید. این بند مقرر می‌کند «یک کنفرانس وزیران متشکل از نمایندگان همه اعضا تشکیل خواهد شد که حداقل هر دو سال یک بار تشکیل جلسه می‌دهد...»^۱. کنفرانس وزیران علاوه بر تاسیس شورای عمومی که به نوعی رکن حل اختلاف را اداره می‌کند، وظیفه تاسیس کمیته توسعه و تجارت را نیز بر عهده دارد. ظرفیت بند ۷ از ماده ۴ برای اطمینان از تحقق فقرزدایی و توسعه یافتگی کشورهای در حال توسعه در چهارچوب تجارت آزاد می‌باشد. که تحریم و اقدامات یک‌جانبه علیه دولت‌ها مغایر با هدف اساسی کمیته تجارت و توسعه می‌باشد که در صورت عضویت جمهوری اسلامی ایران در سازمان تجارت جهانی؛ گزارش‌های این کمیته به کنفرانس وزیران می‌تواند موجب تصمیم‌گیری اساسی این رکن برای رفع تحریم‌های تجاری یا محدود کردن آنها شود.

شورای عمومی یکی دیگر از ظرفیت‌های مهم سازمان تجارت جهانی است که اداره رکن حل اختلاف نیز از وظایف این شورا می‌باشد. بند ۳ از ماده ۴ مقرر داشته «شورای عمومی در صورت مقتضی برای انجام مسؤلیت‌های هیئت حل اختلاف مقرر در تفاهم نامه حل اختلاف تشکیل جلسه می‌دهد. ... و آیین‌نامه‌ای را که برای انجام آن مسؤلیت‌ها ضروری بدانند، وضع خواهد کرد»^۲. رکن حل اختلاف یکی

¹ - Ibid, 1994, Article 4 (1) .

² - Agreement Establishing the World Trade Organization, 1994, Article 4(3) .

از ظرفیت‌های اساسی سازمان تجارت جهانی است که علاوه بر بازدارندگی، یک‌جانبه‌گرایی اعضا نسبت به یکدیگر را به شدت محدود می‌کند. شورای عمومی همچنین وظیفه نظارت و هدایت شورای تجارت کالا، تجارت خدمات و شورای حقوق مالکیت معنوی را بر عهده دارد. بند ۵ از ماده ۵ موافقتنامه تاسیس بیان می‌دارد «شورایی برای تجارت کالا، شورای تجارت خدمات و شورایی برای جنبه‌های مرتبط با تجارت حقوق مالکیت فکری که از این پس شورای TRIPS¹ نامیده می‌شود وجود خواهد داشت که تحت هدایت کلی شورای عمومی فعالیت خواهند کرد»^۲.

شورای عمومی سازمان تجارت جهانی بقدری از اهمیت برخوردار است که در بند ۸ از ماده ۴ موافقتنامه تاسیس مقرر گردیده تا همه شوراهای متشکله اعم از اصلی و فرعی باید گزارش فعالیت‌های خود را به شورای عمومی بطور منظم ارائه دهند. بنابراین میتوان نتیجه گرفت که شورای عمومی سازمان، به‌عنوان عالی‌ترین رکن تصمیم‌گیری در این سازمان (بعد از کنفرانس وزیران) نقش کلیدی در جلوگیری از یک‌جانبه‌گرایی اعضا در اتخاذ اقدامات مغایر با اهداف سازمان ایفا می‌کند؛ این شورا با ایجاد سازوکارهای نظارتی و تصمیم‌گیری می‌تواند زمینه‌های گسترش تجارت آزاد و بهره‌مندی بیشتر کشورهای در حال توسعه از مزایای نظام تجاری چندجانبه را فراهم سازد. در عین حال، در صورتی که یکی از اعضا بر تداوم رفتارهای یک‌جانبه و مغایر با تعهدات خود اصرار ورزد، شورای عمومی قادر است طی فرآیندی اقدامات مقتضی را در قبال عضو متخلف اتخاذ نماید. با این وجود باید توجه داشت

¹ - Agreement on Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights (TRIPS).

² - Ibid, 1994, Article 5 (5) .

که در موافقت‌نامه‌های موجود سازمان تجارت جهانی، سازوکار رسمی برای اخراج اعضا پیشبینی نشده است و این موضوع، از محدودیت‌های حقوقی سازمان در مواجهه با تخلفات شدید می‌باشد.

۲.۳. ظرفیت‌های مندرج موافقت‌نامه عمومی تعرفه‌ها و تجارت (گات)^۱

همانگونه که در مبحث قبلی گفته شد؛ ماده یک گات، ناظر بر اصل دولت‌های کامله الوداد یا اصل منع تبعیض در رویه سازمان تجارت جهانی می‌باشد که در مبحث چارچوب نظری تشریح گردید. شاید اینطور تلقی شود که اصل منع تبعیض صرفاً ناظر بر تعرفه‌های گمرکی و مالیات می‌باشد، در صورتی که این اصل ناظر بر هرگونه رفتار با یک دولت عضو می‌باشد. اعم از معافیت‌های گمرکی یا ممنوعیت‌های صادراتی یا وارداتی و معافیت‌های تحریمی. همانگونه که در جریان تحریم‌های یک‌جانبه ایالات متحده آمریکا علیه ایران و مستثنی کردن برخی دولت‌ها از آنها؛ اتحادیه اروپا اعتراض خود را با استناد به ماده یک گات (۱۹۹۴) ابراز کرد.^۲

1 - General Agreement on Tariffs and Trade (1994).

۲ - در زمان وضع قانون فراسرزمینی داماتو کندی ۱۹۹۶ توسط ایالات متحده آمریکا که متخلفین از آن مقررات با هر تابعیتی در هر کجا که قرارداد بسته باشند را از هرگونه تجارت با آمریکا و اتباع و شرکت‌های آن محروم و عملاً حقوق بیگانگان در قلمرو ایالات متحده را نیز از آنان سلب نمود. با واکنش برخی اعضای سازمان تجارت جهانی به ویژه اتحادیه اروپا مواجه شد که همان زمان مخالفت خود را با اجرای این گونه قوانین فراسرزمینی با تصویب قطعنامه (C 332/01/ ۹۶) در پارلمان اروپا در ۲۵ اکتبر ۱۹۹۶ ابراز کرد (زمانی و فرهمندزاد، ۱۴۰۰: ۱۶). به نحوی که در پاراگراف چهارم از مقدمه آن آمده است «با اعتقاد به اینکه رشد اقتصادی تا حد زیادی مبتنی بر آزادی تجارت خارجی است. و با توجه به اینکه در تجارت خارجی، آزادی تجارت و انصاف از موارد مهمی است که در موافقت‌نامه WTO تأیید شده است.» و از طرفی با توجه به اعطای معافیت‌های تحریمی به برخی شرکای تجاری با مسئله نقض اصل دولت‌های کامله الوداد مندرج در ماده یک گات مواجه شد که می‌بایست هر امتیاز تجاری که به هر یک از طرفین اعضای سازمان تجارت جهانی می‌دهد می‌بایست به همه اعضا چنین امتیازی را در نظر بگیرد. هر چد که اقدام اتحادیه اروپا در قطعنامه تصویبی، اعتراض رسمی به کلیات قانون داماتو کندی ایالات متحده آمریکا بود (Julia Schmidt, 2022: 72).

یکی از دیگر ظرفیت‌هایی که حتی می‌تواند بازدارنده یا مکانیسم اجرایی منع اقدامات یک‌جانبه نیز تلقی شود؛ بند ۵ از ماده ۲ گات (۱۹۹۴) می‌باشد که مقرر می‌دارد «اگر هر یک از طرف‌های متعاقد تشخیص دهد محصولی که از طرف یک متعاقد با رفتاری را که طرف متعاقد اول انجام داده با امتیازی که در جدول ضمیمه این موافقتنامه یکسان نمی‌باشد، موضوع را مستقیماً به اطلاع طرف متعاقد دیگر می‌رساند.... دو طرف متعاقد، به همراه هر یک از طرف‌های ذینفع دیگر برای تعدیل جبرانی موضوع بلافاصله وارد مذاکره خواهند شد»^۱.

در واقع این مقرره یک شرایط اجباری مذاکره^۲ (قبل از تشکیل پنل) برای حل اختلاف بین اعضا ایجاد می‌کند که حتی در صورت مواجهه با یک رفتار متمایز نسبت به سایر اعضا بتوان نسبت به آن اعتراض و در راستای تعدیل مسئله مذاکره اجباری کرد. از دیگر ظرفیت‌های اساسی گات (۱۹۹۴)، آزادی ترانزیت (هرگونه حمل و نقل زمینی، هوایی و دریایی) با حفظ اصل دولت‌های کامله الوداد در مات ۵ گات (۱۹۹۴) می‌باشد. بند ۲ از ماده ۵ مقرر می‌دارد «آزادی ترانزیت از قلمرو هر یک از طرف‌های متعاقد، از طریق راحت‌ترین مسیرها برای ترانزیت بین‌المللی برای تردد سایر طرف‌های متعاقد وجود خواهد داشت. هیچ تمایزی مبنی بر پرچم کشتی، محل مبدأ، خروج، ورود، یا مقصد یا هر شرطی که به مالکیت کالاها، کشتی‌ها یا سایر وسایل حمل و نقل مربوط باشد، اعمال نخواهد شد»^۳. که همین ظرفیت

^۱ - General Agreement on Tariffs and Trade, 1994, Article 2 (5) .

^۲ - Consultations.

^۳ - "There shall be freedom of transit through the territory of each contracting party, via the routes most convenient for international transit, for traffic in transit to or from the territory of other contracting parties. No distinction shall be made which is based on the flag of vessels, the place of origin, departure, entry, exit or destination, or on any circumstances relating to the ownership of goods, of vessels or of other means of transport".

یک‌جانبه‌ای می‌باشد که احیاناً عضوی از سازمان تجارت جهانی بخواهد امنیت غذایی یک عضو دیگر را تهدید کند. و با حساسیتی که در این ماده از خود نشان می‌دهد؛ با ارجاع موضوع به شورای عمومی یا حتی کنفرانس وزیران، بتوان به طور جدی مانع تحریم‌هایی گردید که امنیت غذایی عضو دیگر را به مخاطره انداخته است؛ از جمله تحریم‌های بانکی و حمل و نقل، بیمه و سایر تحریم‌های مرتبطی که برای واردات ملزومات امنیت غذایی ضروری می‌باشند. هرچند که برخی تحریم‌های ذکر شده، مستقیماً در شمول تحریم‌های تجاری نیستند.

۴.۳. ظرفیت‌های مندرج در موافقتنامه اعمال اقدامات بهداشتی و گیاهی^۱

در بند یک از ماده ۲ این موافقتنامه نکته حائز اهمیت وجود دارد که باید به آن توجه ویژه‌ای قائل شد. این بند از یک حق بشری صحبت می‌کند که قابل تعرض با اقدامات یک‌جانبه نمی‌باشد. بند یک مقرر می‌دارد «اعضا حق دارند اقدامات بهداشتی و بهداشت گیاهی لازم را برای حفاظت از حیات یا سلامت انسان، حیوان یا گیاه انجام دهند، مشروط بر اینکه این اقدامات مغایر با مفاد این موافقتنامه نباشد»^۲. در تحلیل حقوقی این مقرر نیز می‌توان ادعان داشت که طبق مقررات این موافقتنامه هیچ عضوی از سازمان تجارت جهانی نمی‌تواند با اقدامات یک‌جانبه خود تحریم‌هایی وضع نماید که سلامت و حیات انسانی، حیوانات (چرخه تامین گوشت) و گیاهان (کشاورزی) را با خطر مواجه کند. چراکه در صورت وقوع چنین مسئله‌ای اقدام به نقض یک حق اساسی حقوق بشری از اعضای سازمان تجارت

1 - WTO Agreement on the Application of Sanitary and Phytosanitary Measures.

2 - Ibid, 1994, Article 2 (1) .

جهانی کرده است. بند ۳ از ماده ۲ نیز به اصل منع تبعیض اشاره دارد که در مبحث تشریح دولت‌های کامله الوداد (۱) به آن استناد شده است.

۵.۳. ظرفیت‌های مندرج در موافقتنامه موانع فنی تجارت^۱

یکی از ظرفیت‌های مشترک در همه موافقتنامه‌های سازمان تجارت جهانی، رعایت اصل منع تبعیض در رفتار تجاری اعضا می‌باشد. که در بند یک از ماده ۲ موافقتنامه موانع فنی تجارت نیز مقرر گردیده اما به دلیل عدم طرح موضوع تکراری از تشریح آن در این مبحث صرف نظر می‌شود. اما مهمترین ظرفیتی که در ماده ۲ دیده میشود، بند دوم آن است که از عدم ایجاد موانع غیرضروری برای تجارت، اعضای خود را متعهد می‌کند تا اطمینان حاصل کنند مقررات فنی با هدف ایجاد موانع غیرضروری برای تجارت بین‌المللی تهیه، تصویب یا اعمال نشده است.^۲ که در تحلیل حقوقی می‌توان اینگونه بیان داشت که سازمان خواسته تا از احتمال بروز بهانه‌هایی همچون استثنائات امنیتی برای اعمال اقامات یک‌جانبه علیه اعضا جلوگیری نماید. که در بخش‌های آتی به مسئله استثنائات امنیتی نیز خواهیم پرداخت.

۴. ظرفیت سیستم حل و فصل اختلاف (DSS)

سیستم حل و فصل اختلاف در سازمان تجارت جهانی سه ویژگی مهم دارد؛ از جمله «صلاحیت اجباری»، «صلاحیت انحصاری» و «مذاکره اجباری». که حوزه قضایی سیستم حل و فصل اختلاف در سازمان تجارت جهانی اجباری است، به این معنی که طرفین اختلاف در مورد صلاحیت DSS با یکدیگر

¹ -WTO Agreement on Technical Barriers to Trade.

² - Members shall ensure that technical regulations are not prepared, adopted or applied with a view to or with the effect of creating unnecessary obstacles to international trade. For this purpose, technical regulations shall not be more trade-restrictive than necessary to fulfil a legitimate objective, taking account of the risks non-fulfilment would create”.

توافق دارند. بنابراین، چنانچه یکی از اعضای WTO ادعای تخلفی را در رابطه با موافقتنامه‌های تحت پوشش WTO در سیستم حل اختلاف سازمان ارائه دهد، خواننده باید وارد مذاکره شود. اگر از انجام این کار امتناع ورزد، آنگاه خواهان می‌تواند فوراً درخواست ایجاد یک هیئت (پنل) را بنماید، که خواننده نمیتواند مانع آن بشود. با الحاق به WTO، یک کشور به طور صریح و شفاف متعهد به حل و فصل اختلافات تحت موافقتنامه‌های سازمان می‌شود. در سازمان تجارت جهانی هر عضو از دسترسی مطمئن به سیستم حل اختلاف برخوردار است و عضو خواننده به فرآیند سیستم حل اختلاف نمی‌تواند از صلاحیت آن امتناع ورزد (Amoozeidi, 2017: 84).

هرچند از سال ۲۰۱۷ ایالات متحده آمریکا با مخالفت‌های خود از انتساب اعضای رکن استیناف ممانعت و عملاً از ۱۰ دسامبر ۲۰۱۹ با اتمام دوره خدمت اعضای رکن استیناف، کارکرد این رکن را مختل کرده است؛ اما با ابتکار اعضای اتحادیه اروپا، چین، کانادا و ۲۵ کشور دیگر سازوکار موقت استیناف چندجانبه (MPIA) ایجاد و صرفاً در خصوص کشورهای غیر عضو به این سازوکار؛ قابلیت اعمال ندارد^۱. لازم به ذکر است ممانعت‌های ایالات متحده آمریکا نمیتواند دایمی باشد و باید در چهارچوب اصل حسن همکاری به اجماع نهایی دست یابند. و از طرفی دیگر سازمان تجارت جهانی را نمیتوان به مجرد یک استثنای ایالات متحده آمریکا ناکارآمد توصیف کرد. چراکه بخش قابل توجهی از تحریم‌های یک‌جانبه علیه ایران نیز توسط اعضای اتحادیه اروپا وضع گردیده که در چارچوب رکن حل اختلاف و رکن موقت استیناف در صورت عضویت ایران به این سازمان طی فرآیندی قابل رفع می‌باشد.

^۱ - https://www.WTO.org/english/news_e/news19-e_18des19_e.htm.

مع الوصف با تامل در این روند از سازمان تجارت جهانی، می‌توان نتیجه گرفت در صورت عضویت یک دولت در WTO می‌توان دولت تحریم کننده را در نقض تعهدات بین‌المللی خود به ویژه گات (۱۹۹۴) محدود کرد و با اصل آزادی تجارت تحت فشار قرار داده و حداقل از پیشروی و توسعه یک‌جانبه‌گرایی جلوگیری کرد. به نظر می‌رسد یکی از دلایل اصلی مخالفت ایالات متحده آمریکا برای عضویت دولت جمهوری اسلامی ایران در سازمان تجارت جهانی، همین صلاحیت اجباری سیستم حل و فصل اختلاف می‌باشد که در صورت عضویت ایران در این سازمان، طبیعتاً ایران دعای خود از یک‌جانبه‌گرایی‌های آمریکا و نقض تعهدات را مطرح خواهد کرد. پس میتوان اینگونه تحلیل کرد، عضویت در سازمان تجارت جهانی می‌تواند در مرتفع کردن تحریم‌های یک‌جانبه تجاری به طور مطلوب موثر باشد.

۵. استثنائات امنیتی و بررسی چند پرونده با موضوع مقابله با یک‌جانبه‌گرایی در WTO

ماده ۲۱ گات استثنائات توجیه کننده‌ی عدم اجرای تعهدات دولت‌های متعاقد را در سه بخش در نظر می‌گیرد که عبارتند از: «الف) موارد مربوط به افشای اطلاعات مغایر با منافع ملی اساسی؛ ب) موارد مرتبط با اختیار دولت‌ها در اتخاذ تدابیری برای تأمین منافع ملی اساسی که: ۱- به مواد شکافت‌پذیر یا موادی که از آنها مشتق می‌شود مربوط باشد؛ ۲- به تبادل اسلحه، مهمات و تجهیزات جنگی و تبادل در کالاها و مواد دیگر که به‌طور مستقیم یا غیرمستقیم به‌منظور تهیه تأسیسات نظامی انجام می‌گیرد مربوط باشد؛ ۳- در زمان جنگ یا شرایط اضطراری دیگر در روابط بین‌الملل گرفته شود. ج) موارد مربوط به هر عمل یا اقدامی که مانع طرف متعاقد در انجام تعهدات خود تحت منشور سازمان ملل برای حفظ صلح و امنیت بین‌المللی شود». حال مهم‌ترین سؤالی که در این مرحله مطرح می‌شود، این است که دولت

یا دولت‌های عضو سازمان که تأثیرات منفی عدم تجارت با کشورهای هدف تحریم آمریکا را تحمل کرده‌اند، چگونه می‌توانند در برابر اقدامات فراسرزمینی آمریکا ایستاده و از واکنش‌های تنبیهی ایالات متحده مصون بمانند. در پاسخ می‌توان اذعان داشت: اعضای سازمان جهانی تجارت برای طرح دعوی علیه دیگر عضو سازمان، نیازی به اثبات دارا بودن منافع مستقیم در دعوی مذکور ندارند، بلکه نقض تعهدات از جانب دولت خوانده کفایت شروع دعوی بوده و طبق ماده ۴ تفاهم نامه اصول و قواعد مربوط به حل و فصل اختلافات سازمان قابل طرح است.

از چالش مهم احتمالی یک‌جانبه‌گرایی یا عدم اجرای تصمیمات رکن حل اختلاف که بسیار به ندرت اتفاق می‌افتد؛ استناد به ماده ۲۱ گات در اعمال یک‌جانبه‌گرایی‌ها می‌باشد. به عنوان مثال در پرونده DS38 اتحادیه اروپا از ایالات متحده آمریکا به دلیل تحریم‌های کوبا با موضوع قانون آزادی و همبستگی دموکراتیک کوبا در سال ۱۹۹۶ طرح دعوی کرد. اما ایالات متحده آمریکا با استناد به ماده ۲۱ گات (با این ادعا که تحریم‌های کوبا تحت قانون هلمز - برتون یک موضوع امنیت ملی بوده و مشمول استثنائات ماده ۲۱ موافقتنامه گات ۱۹۹۴ می‌شود) با اتحادیه اروپا به توافق رسیده و پرونده بسته شد (برای اطلاع از تمامی مراحل پرونده، رجوع کنید به منبع مندرج در پاورقی)^۱. اما آنچه در این پرونده بسیار حائز اهمیت می‌باشد؛ یکی ارتباط دعوی با تحریم‌های یک‌جانبه و دیگری توافق طرفین برای حل مسئله می‌باشد. در واقع سازوکار مذاکره اجباری رکن حل اختلاف شرایطی را ایجاد می‌کند که طرف خوانده الزاماً در خصوص اقدامات خود پاسخگو باشد؛ و این ابتکار مهم در ساختار سازمان

^۱ - https://www.WTO.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds38_e.htm.

تجارت جهانی موجب می‌شود طرفین در خلال مذاکرات خود به توافقاتی برسند که دیگر نیاز به تشکیل هیات حل اختلاف و سایر فرایندها را رکن نباشد.

همچنین در دعوی اتحادیه اروپا علیه آمریکا؛ پرونده¹ DS353؛ در تاریخ ۲۷ ژوئن ۲۰۰۵ (۶ تیر ۱۳۸۴)، اتحادیه بر اساس مواد ۴.۱، ۷.۱ و ۳۰ موافقتنامه² SCM، ماده ۲۳ گات ۱۹۹۴ و ماده ۴ DSU³، با توجه به اقداماتی که بر تجارت هواپیماهای غیرنظامی بزرگ تأثیر می‌گذارد، درخواست مذاکره با ایالات متحده کردند. رایزنی‌ها در ۳ اوت ۲۰۰۵ انجام، اما طرفین نتوانستند اختلاف را حل کنند. که در ۲۰ ژانویه ۲۰۰۶ (۳۰ دی ۱۳۸۴)، اتحادیه اروپا بر اساس ماده ۶ DSU، ماده ۲۳ گات ۱۹۹۴، و مواد ۴، ۷ و ۳۰ موافقتنامه SCM درخواست تشکیل پنل رسیدگی کردند. که رکن حل اختلاف (DSB) در جلسه ۱۷ فوریه ۲۰۰۶ (۱۱ اسفند ۱۳۸۴)، هیئتی را مطابق با ماده ۶ DSU ایجاد تا موضوع ارجاع شده توسط اتحادیه اروپا در سند WT/DS353/R را بررسی کند.⁴ که النهایه پس از وارد دانستن ادعای اتحادیه اروپا و عدم پذیرش ایالات متحده آمریکا؛ این اتحادیه با توجه به تصمیم داوران WTO، از نهاد حل و فصل اختلاف (DSB) درخواست مجوز برای اتخاذ مقابله به مثل مجاز در مورد ایالات متحده در سطحی بیش از ۳,۹۹۳,۲۱۲,۵۶۴ دلار آمریکا در سال می‌کند. که جزئیات آن در WT/DS353/35⁵ آمده است. اتحادیه اروپا عنوان می‌کند این اقدام نشان دهنده پایان حدود ۱۶ سال

¹ - https://www.WTO.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds353_e.htm

² - SUBSIDIES AND COUNTERVAILING MEASURES

³ - Dispute Settlement Understanding.

⁴ - https://www.WTO.org/english/tratop_e/dispu_e/353r_e.pdf p:1

⁵ - <https://docs.wto.org/dol2fe/Pages/SS/directdoc.aspx?filename=r:/WT/DS/353-35.pdf&Open=True>

دادخواهی است.^۱ در تحلیل حقوقی این پرونده یکی از چالش‌های حقوقی، ضمانت اجرای دعاوی مربوطه در WTO می‌باشد؛ که ممکن است خواننده پرونده از تصمیمات هیات حل اختلاف یا رکن استیناف، استنکاف نماید. که در پرونده حاضر نیز با چنین وضعیت حقوقی روبرو هستیم؛ اما با توجه به مکانیسم حل اختلاف سازمان تجارت جهانی، امکان «مقابله به مثل»^۲ مجاز؛ ظرفیت حقوقی WTO برای مقابله با یک‌جانبه‌گرایی دیده می‌شود.

همچنین در دعوی کانادا علیه آمریکا؛ پرونده DS550^۳؛ در ۱ ژوئن ۲۰۱۸ (۱۱ خرداد ۱۳۹۷)، کانادا بر اساس مواد ۱ و ۴ موافقتنامه حل و فصل اختلافات (DSU) و ماده ۲۲ موافقتنامه (۱۹۹۴) به دلیل تعدیل واردات فولاد و آلومینیوم به ایالات متحده، از جمله اعمال عوارض اضافی بر واردات فولاد و محصولات آلومینیومی و معافیت برخی از اعضای منتخب WTO از این اقدامات، موضوع اختلاف را به سیستم حل و فصل اختلاف سازمان ارجاع کرد.^۴ کانادا در این دعوی مدعی شد «ایالات متحده ۲۵ درصد عوارض واردات اضافی بر برخی محصولات فولادی و ۱۰ درصد عوارض واردات اضافی برای برخی محصولات آلومینیومی از کانادا و سایر کشورها وضع کرده است، در حالی که واردات از آرژانتین، استرالیا، برزیل و کره جنوبی را از تعرفه‌های اضافی واردات معاف کرده است»^۵.

^۱ - Ibid.

^۲ - Retaliation.

^۳ - https://www.WTO.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds550_e.htm

^۴ - https://www.WTO.org/english/tratop_e/dispu_e/550r_e.pdf pp: 3.

^۵ - Canada alleged that the United States imposed a 25% additional import duty on certain steel products and a 10% additional import duty on certain aluminium products from Canada and other countries, while exempting imports from Argentina, Australia, Brazil, and South Korea from the additional import duties. https://www.WTO.org/english/tratop_e/dispu_e/550r_e.pdf pp: 3.

نظر به اینکه در مرحله اول فرآیند حل اختلاف (مذاکره)، توافقی حاصل نگردید در ۱۸ اکتبر ۲۰۱۸ (۲۶ مهر ۱۳۹۷) کانادا بر اساس مواد ۴.۷ و ۶ DSU، ماده ۲۳ گات و ماده ۱۴ موافقتنامه اقدامات حفاظتی، درخواست ایجاد هیئت (پنل رسیدگی) را ثبت کرد.^۱ اما بعد از استدلال‌های طرفین در مرحله رسیدگی پنل (که در رفرنس ارجاعی به صورت شفاف قابل مطالعه می باشد)، طی نامه‌ای به تاریخ ۲۳ مه ۲۰۱۹ (۲ خرداد ۱۳۹۸)، طبق ماده ۳.۶ DSU، هر دو طرف به رکن حل اختلاف اطلاع دادند که به یک راه حل مورد توافق رسیده‌اند.^۲ همچنین در ۲۷ مه ۲۰۱۹ (۶ خرداد ۱۳۹۸) طرفین به طور مشترک به هیئت نامه نوشتند و در مورد راه حل مورد توافق دوجانبه خود به هیات اطلاع دادند.^۳

در تحلیل حقوقی این پرونده نیز می توان استنباط کرد؛ سازوکار مذاکره اجباری حتی بعد از به نتیجه رسیدن در مرحله اول قبل از تشکیل پنل، بسته نمی شود و همچنان می تواند موجب حل اختلاف بین طرفین شود. همانگونه که هیات حل اختلاف به راه حل مورد توافق طرفین اختلاف و ماده ۳.۷ DSU توجه می کند که مقرر داشته «هدف مکانیسم حل و فصل اختلاف، تضمین راه حل مثبت برای یک اختلاف است. راه حلی که برای طرفین اختلاف قابل قبول باشد و مطابق با توافقات تحت پوشش باشد»^۴. این

¹ - https://www.WTO.org/english/tratop_e/dispu_e/550r_e.pdf p:3.

² - Mutally agreed solution.

³ - By a letter dated 23 May 2019, pursuant to Article 3.6 of the DSU, the parties notified the DSB that they had reached a mutually agreed solution. This was circulated as document WT/DS550/13 on 27 May 2019. Also on 27 May 2019, the parties jointly wrote to the Panel advising it of their mutually agreed solution and "recall[ing] that Article 12.7 of the [DSU] provides that '[w]here a settlement of the matter among the parties to the dispute has been found, the report of the panel shall be confined to a brief description of the case and to reporting that a solution has been reached'. https://www.WTO.org/english/tratop_e/dispu_e/550r_e.pdf p: 5.

⁴ - The Panel takes note of the mutually agreed solution between the parties to the dispute and of Article 3.7 of the DSU, which provides that "[t]he aim of the dispute settlement mechanism is to secure a positive solution to a dispute. A solution mutually acceptable to the parties to a dispute

پرونده یکی از مواردی است که مکانیسم حل اختلاف سازمان تجارت جهانی توانسته بدون ایجاد تنش، اختلاف پیش آمده را حل و فصل نماید.

۶. تحریم‌های یک‌جانبه تجاری ایران و سازوکارهای اجرایی رفع تحریم‌های یک‌جانبه از طریق عضویت در WTO

با توجه به ظرفیت‌های شناسایی شده و پرونده‌های مورد اشاره؛ یکی از محاسن قابل توجه سازمان تجارت جهانی، سازوکار اجرایی موافقتنامه‌های چندجانبه در درون خود موافقتنامه‌ها می باشد. به عنوان مثال اگر در موافقتنامه‌ای به اصل منع تبعیض یا نحوه معافیت گمرکی یا نحوه واردات و صادرات تاکید گردیده، در واقع یک تعهد الزام آور نسبت به دولت متعهد ایجاد شده تا طبق تعهدات مندرج در موافقتنامه عمل نماید. و از طرفی دیگر یک کمیته نظارتی برای حسن انجام تعهدات در درون موافقتنامه‌ها پیشبینی گردیده تا در صورت بروز مشکل یا اختلاف، طرفین بتوانند در مرحله اول با یکدیگر مذاکره اجباری و در صورت لزوم به رکن حل اختلاف مراجعه نمایند که از صلاحیت اجباری برای همه اعضای سازمان برخوردار است. به عنوان مثال در بند یک از ماده ۱۳ موافقتنامه گات (۱۹۹۴) «هیچ منع یا محدودیتی توسط هیچ طرف متعاهدی در مورد واردات هر محصول از قلمرو هر طرف متعاهد دیگر یا در مورد صادرات هر محصولی که به مقصد قلمرو طرف متعاهد دیگر است اعمال نخواهد شد. مگر اینکه واردات کالای مشابه از همه کشورهای ثالث یا صادرات کالای مشابه به همه کشورهای ثالث به طور مشابه ممنوع یا محدود شده باشد»^۱.

and consistent with the covered agreements is clearly to be preferred.
https://www.WTO.org/english/tratop_e/dispu_e/550r_e.pdf p:6.

¹ - No prohibition or restriction shall be applied by any contracting party on the importation of any product of the territory of any other contracting party or on the exportation of any product destined for the territory of any other contracting party.

حال با وجود چنین تعهد الزام آوری این سوال مهم مطرح می‌شود که اگر ایران عضو سازمان تجارت جهانی بود؛ آیا ایالات متحده آمریکا می‌توانست به راحتی تجارت ایران را مورد تحریم یک‌جانبه گسترده قرار دهد؟ از جمله اینکه رئیس جمهور آمریکا در ۱۹ آگوست ۱۹۹۷ (۲۸ مرداد ۱۳۷۶) با توجه به مقابله برخی از اعضای سازمان تجارت جهانی با قانون داماتو کندی، طی فرمان اجرایی ۱۳۰۵۹ با تاکید بر فرامین اجرایی قبلی، تحریم‌های یک‌جانبه علیه ایران را تشدید کرد. به نحوی که در بخش یک از این فرمان آمده است «واردات به ایالات متحده از هر کالا یا خدماتی که منشأ ایرانی دارد یا تحت مالکیت یا کنترل دولت ایران باشد، ممنوع است»^۲.

در تحلیل چنین وضعیتی میتوان اذعان داشت، رکن حل اختلاف با توجه به صلاحیت اجباری که دارد، یک رکن شبه قضایی برای رفع اختلافات و موانع تجاری برای اعضا می‌باشد؛ که اغلب پرونده‌های مطروحه در این رکن؛ منجر به حل اختلاف گردیده است^۳. از جمله دعوی اتحادیه اروپا علیه آمریکا؛ پرونده^۴ DS353؛ دعوی آمریکا علیه اتحادیه اروپا؛ پرونده^۵ DS316؛ دعوی کانادا علیه آمریکا پرونده

unless the importation of the like product of all third countries or the exportation of the like product to all third countries is similarly prohibited or restricted.

^۱ - <https://ofac.treasury.gov/media/8071/download?inline>

^۲ - Except to the extent provided in section 3 of this order or in regulations, orders, directives, or licenses issued pursuant to this order, and notwithstanding any contract entered into or any license or permit granted prior to the effective date of this order, the importation into the United States of any goods or services of Iranian origin or owned or controlled by the Government of Iran, other than information or informational materials within the meaning of section 203(b)(3) of IEEPA (50 U.S.C. 1702(b)(3)), is hereby prohibited.

^۳ - لازم به توضیح است در دعاوی مطروحه در سازمان تجارت جهانی مسئله جبران خسارت، محور و ابزار اولیه سازمان برای حل و فصل اختلافات اعضا نمی‌باشد.

^۴ - https://www.WTO.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds353_e.htm.

^۵ - https://www.WTO.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds316_e.htm.

DS55¹⁰. که بی شک عضویت ایران در سازمان تجارت جهانی نیز میتواند از گستردگی تحریم‌ها جلوگیری و حتی در مرتفع کردن تحریم‌های تجاری کارگشا باشد.

نتیجه‌گیری

یک‌جانبه‌گرایی در جامعه بین‌المللی، یکی از چالش‌های اساسی حقوق بین‌الملل می‌باشد که هدف اصلی این مقاله، چگونگی استفاده از ظرفیت‌های یک سازوکار چندجانبه‌گرایی همچون سازمان تجارت جهانی، برای بی‌اثر سازی یا محدود کردن یک‌جانبه‌گرایی می‌باشد. سازمان تجارت جهانی متشکل از موافقتنامه‌های چندجانبه و سیستم حل و فصل اختلاف اجباری است که عضویت یک دولت در این سازمان؛ به مفهوم پذیرش تعهدات مبتنی بر تجارت آزاد با حداقل موانع تجاری می‌باشد. از جمله اصل دولت‌های کامله الوداد که یکی از اصول اساسی و اصل مشترک همه موافقتنامه‌های سازمان تجارت جهانی بوده و اعمال آن در روابط تجاری اعضای می‌تواند مانع بسیاری از یک‌جانبه‌گرایی‌ها شود.

در بررسی‌های حقوقی به ظرفیت کنفرانس وزیران در صورت لزوم، شورای عمومی، رکن حل و فصل اختلاف، موافقتنامه گات و سایر موافقتنامه‌های سازمان تجارت جهانی که اعضا را در صورت اعمال یک‌جانبه به طور اجباری وارد مسیر حل اختلاف و پاسخگویی با مسؤولیت حقوقی الزام آور همراه با ضمانت اجرای موثر و ویژه در سازمان می‌کند، یکی از ابتکارات حقوقی موسسین در تاسیس سازمان تجارت جهانی بوده است؛ در واقع یک سازوکار چندجانبه‌گرایی برای کاهش یک‌جانبه‌گرایی. لذا با توجه به حجم و گستردگی تحریم‌های ایالات متحده آمریکا علیه جمهوری اسلامی ایران به صورت اولیه و ثانویه، سوال این است که آیا در صورت عضویت ایران در سازمان تجارت جهانی هم امکان وضع

¹ - https://www.WTO.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds550_e.htm.

گسترده تحریم علیه ایران وجود خواهد داشت یا خیر؟ در پاسخ می‌توان اذعان داشت هیچ یک از اعضای سازمان تجارت جهانی وجود ندارد که همانند ایران مورد هدف حتی یک دهم از وسعت تحریم‌های اعمال شده قرار گرفته باشد. و هر زمان عضوی از سازمان تجارت جهانی مورد هدف قرار گرفته، در سیستم مذاکره اجباری حل اختلاف موظف به پاسخگویی به جهت تعهد و مسؤلیت حقوقی ناشی از موافقتنامه‌های سازمان بوده است؛ یا اختلاف پیش آمده توسط هیات حل اختلاف و رکن استیناف مرتفع گردیده است.

لذا عضویت در WTO هر چند نمی‌تواند به طور مطلق مصونیت از وضع و اجرای تحریم‌های یک‌جانبه و زورمدارانه قدرت‌های سیاسی ایجاد کند، اما به کارگیری مناسب و شایسته امتیازات عضویت می‌تواند تسهیلاتی ایجاد کند که کشور متخلف از نقض تعهدات حقوقی مندرج در موافقتنامه‌های تحت پوشش را از منظر حقوقی مسئول و پاسخگو ساخته و حتی موجب بی‌اثر شدن تصمیمات و اقدامات خلاف تعهدات در رابطه با وضع و اجرای تحریم‌های یک‌جانبه شود، همچنین متخلف را متعهد به جبران خسارات وارده نیز بنماید. چراکه مکانیسم مقابله به مثل مجاز علیه دولت خاطی در سازمان تجارت جهانی پیشبینی گردیده و ایالات متحده آمریکا بارها به عقب نشینی از اقدامات یک‌جانبه علیه برخی از اعضای سازمان اقدام کرده است؛ همانگونه که در پرونده‌های مطروحه علیه ایالات متحده آمریکا به ویژه پرونده DS38 که اتحادیه اروپا از ایالات متحده آمریکا به دلیل تحریم‌های کوبا با موضوع قانون آزادی و همبستگی دموکراتیک کوبا در سال ۱۹۹۶ طرح دعوی کرده بود؛ با توافق در سیستم مذاکره اجباری حل و فصل گردید. یا پرونده ۱۶ ساله DS353 با موضوع تجارت هواپیماهای

غیرنظامی میان اتحادیه اروپا و آمریکا. که در نتیجه اگر ایران نیز بتواند بر موانع و مشکلاتی که برای عضویت در سازمان تجارت جهانی با آن روبرو می باشد فائق آید؛ منطقی است بتواند شرایط کاهش تحریم‌های یک‌جانبه و جبران خسارت پیدا کرده و بسیاری از محدودیت‌های تجاری و گسترده علیه ایران را مرتفع و مسیر تجارت آزاد را فراهم نماید.

منابع

۱. شیروی، عبدالحسین. (۱۴۰۱) حقوق تجارت بین الملل، چاپ چهاردهم، انتشارات سمت: تهران.
۲. فاخری، مهدی. (۱۴۰۰) سازمان جهانی تجارت و سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران، چاپ پنجم، نشر وزارت امور خاجه جمهوری اسلامی ایران: تهران.
۳. ون دن بوش، پیتر و پرووست، دنیس. (۱۴۰۰) بایسته‌های سازمان تجارت جهانی، ترجمه محمدرضا حاذقی اقدم، چاپ اول، نشر گنج دانش: تهران.
۴. پورنوری، منصور و صادقی زیازی، حاتم و صادقی، سولماز. (۱۳۹۹) بررسی قواعد و مقررات تجارت انرژی در سازمان تجارت جهانی، فصلنامه علوم و تکنولوژی محیط زیست، دوره ۲۲، شماره ۱۲ (۹۱-۱۰۴).
۵. پیری، مهدی و سهرابی، رضا. (۱۳۹۹) تحریم‌های فراسرزمینی ایالات متحده در ارتباط با ایران و سازگاری آن با قواعد سازمان جهانی تجارت، فصلنامه مطالعات حقوق عمومی دانشگاه تهران، دوره ۵۰، شماره ۴ (۱۵۴۵-۱۵۶۵).
۶. رجبی، محمد. (۱۴۰۱) بررسی تحریم‌های بین‌المللی و موازین حقوق بشر (با تأکید بر تحریم‌های چندجانبه علیه ایران)، فصلنامه مطالعات حقوق بشر اسلامی، سال یازدهم، شماره ۲۴ (۱۶۰-۱۳۵).
۷. زمانی، سید قاسم و قاسمی، محسن. (۱۴۰۱) تبیین نقش نهاد حل اختلاف سازمان تجارت جهانی در توسعه حقوق بین‌الملل، فصلنامه پژوهش‌های روابط بین‌الملل، دوره ۱۲، شماره ۲ (۲۱۱-۱۸۳).
۸. زمانی، سید قاسم و فرهنگ‌زاد، زینب. (۱۴۰۰) اقدامات قهری یک‌جانبه آمریکا علیه ایران از منظر حقوق بین‌الملل با تأکید بر رویه شورای حقوق بشر سازمان ملل متحد، مجله پژوهش‌های حقوقی، دوره ۲۰، شماره ۴۸ (۳۵-۷).

۹. زمانی، سید قاسم و راشدی، مه‌ریار. (۱۳۹۳) ماهیت و قلمرو تعهد رفتار دولت کامله الوداد در چارچوب موافقتنامه عمومی تجارت خدمات، مجله حقوقی بین‌المللی، شماره ۵۳ (۶۸-۳۱).
۱۰. زبردست، سپیده و زمانی، قاسم و شریفی طراز کوهی، حسین و موسی زاده، رضا. (۱۴۰۱) نقش نهاد اختلاف سازمان جهانی تجارت در توسعه حقوق بین‌الملل تجاری، فصلنامه پژوهش‌های حقوقی، دوره ۲۱ (۱-۱۷).
۱۱. شمولى، همت اله و حسین، یعقوبی. (۱۳۹۸) ماهیت تحریم های آمریکا علیه کشورهای عضو و غیر عضو سازمان تجارت جهانی (با تأکید بر تحریم های ج.ا.ایران)، پژوهش نامه حقوق بشری، شماره ۱۵ (۱۰۳-۱۴۲).
۱۲. ضیایی بیگدلی، صادق و صلحی، احسان. (۱۳۹۹) موانع فنی تجارت خارجی در ایران در پرتو حقوق سازمان تجارت جهانی، پژوهش حقوق عمومی، دوره ۲۱، شماره ۶۶ (۲۱۱-۱۸۱).
۱۳. فلاحی، احسان و جوادی ارجمند، محمد جعفر. (۱۳۹۶) تضاد و همکاری تجارت و حقوق بشر در پرتو مقررات سازمان جهانی تجارت، فصلنامه راهبرد، سال ۲۶، شماره ۸۵ (۱۹۰-۱۶۹).
۱۴. فتحی، یحیی و شاکری، عباس و یوسفی، محمدقلی و بهکیش، محمد مهدی. (۱۳۹۷) بررسی مزیت های نسبی و آمادگی صنایع کارخانه ای ایران برای شرایط رقابتی تجارت آزاد و الحاق به سازمان تجارت جهانی (WTO)، فصلنامه اقتصاد و تجارت نوین، سال سیزدهم، شماره دوم (۱۴۲-۱۰۷).
۱۵. موسوی دهموردی، سید محمد و بزرگی، وحید. (۱۳۹۶) راهبرد ملی توسعه و الحاق جمهوری اسلامی ایران به سازمان جهانی تجارت، فصلنامه سیاست های راهبردی و کلان، سال پنجم، شماره ۱۷ (۱۹۱-۱۶۵).

1. Amoozeidi, Siamak. (2017). The WTO Dispute Settlement System as a legal Impediment to Iran's Accession to the WTO. [Doctoral Thesis, Maastricht University]. <https://doi.org/10.26481/dis.20170628sa>
2. Baldwin, Richard. (2016) The World Trade Organization and the Future of Multilateralism, *Journal of Economic Perspectives*—Volume 30, Number 1, p (95-116).
3. Cathleen D. Cimino-Isaacs and Rachel F. Fefer. (2021) World Trade Organization: Overview and Future Direction, Congressional Research Service, <https://crsreports.congress.gov/product/pdf/R/R45417/12>
4. Julia, Ya QIN. (2006) WTO-Plus' Obligations and Their Implications for the World Trade Organization Legal System - an Appraisal of the China Accession Protocol, *Journal of World Trade* 37(3): 483–522.
5. Julia Schmidt. (2022) The Legality of Unilateral Extra-territorial Sanctions under International Law, *Journal of Conflict and Security Law*, Volume 27, Issue 1, Pages 53–81, <https://doi.org/10.1093/jcsl/krac005>
6. Sashi, S, & Bhavish, S. (2019). “Macroeconomic Implications of US Sanctions on Iran: A Sectoral Financial Balances Analysis”. *Studies in Business and Economics*, 14(3): 182-204. DOI :10.2478/sbe-2019-0053
7. Larch, Mario , Jeff Luckstead, Yoto V. Yotov (2024) Economic sanctions and agricultural trade, *American Journal of Agricultural Economics* published by Wiley Periodicals LLC on behalf of Agricultural & Applied Economics Association, DOI: <https://doi.org/10.1111/ajae.12473>
8. Yang Ye & Qingpeng Zhang. (2024) The futility of economic sanctions in a globalized and interdependent world: a data-driven game theoretical study, *Humanities and Social Sciences Communications* volume 11, Article number: 1034. <https://doi.org/10.1057/s41599-024-03518-z>

- سایتها

1. https://www.WTO.org/english/theWTO_e/whatis_e/tif_e/org6_e.htm/ Last visited on 14 Nqvember 2025, 18:21.

2. https://www.WTO.org/english/theWTO_e/whatis_e/tif_e/org6_e.htm/ Last visited on 14 Nqvember 2025, 18:21.
3. https://www.WTO.org/english/news_e/news19-e_18des19_e.htm/ Last visited on 14 Nqvember 2025, 18:21.
4. https://www.WTO.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds38_e.htm/ Last visited on 14 Nqvember 2025, 18:21.
5. https://www.WTO.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds353_e.htm/ Last visited on 14 Nqvember 2025, 18:21.
6. https://www.WTO.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds550_e.htm/ Last visited on 14 Nqvember 2025, 18:21.
7. https://www.WTO.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds353_e.htm/ Last visited on 14 Nqvember 2025, 18:21.
8. https://www.WTO.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds543_e.htm/ Last visited on 14 Nqvember 2025, 18:21.
9. https://www.WTO.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds316_e.htm/ Last visited on 14 Nqvember 2025, 18:21.
10. https://www.WTO.org/english/tratop_e/dispu_e/cases_e/ds494_e.htm/ Last visited on 14 Nqvember 2025, 18:21.
11. https://www.WTO.org/english/tratop_e/dispu_e/550r_e.pdf / Last visited on 14 Nqvember 2025, 18:21.
12. https://www.WTO.org/english/tratop_e/dispu_e/353r_e.pdf/ Last visited on 14 Nqvember 2025, 18:21.
13. https://www.WTO.org/english/tratop_e/dispu_e/550r_e.pdf/ Last visited on 14 Nqvember 2025, 18:21.
14. https://www.WTO.org/english/docs_e/legal_e/04-WTO.pdf/ Last visited on 14 Nqvember 2025, 18:21.
15. <https://www.govinfo.gov/content/pkg/FR-2025-04-07/pdf/2025-06063.pdf/> Last visited on 14 Nqvember 2025, 18:21.